

Olga Grzesiuk

Jej twarz, świątynia jej rozbitego ciała i dusza w całości.

Dziennik Fridy Kahlo
charakteryzuje wielość
motywów, choć nie
wychodzi ona poza obręb
własnych doświadczeń. „Na
jej rzeczywistość składają się:
jej własna twarz, świątynia
jej rozbitego ciała i dusza,
którą zachowała
w całości” – napisał we
wstępie do pierwszego
wydania *Dziennika* Carlos
Fuentes*.

* C. Fuentes, *Introducción*, w: F. Kahlo, *El Diario de Frida Kahlo. Un íntimo autorretrato*, México 2008, s. 14.

O Fridzie Kahlo każdy coś wie, a już z pewnością każdy wie kim była Frida Kahlo. O tej „najbardziej meksykańskiej z meksykańskich artystek” napisano około dziewięćdziesięciu książek i niezliczoną ilość artykułów. Większość to biografie malarki, w których dominują analizy jej skomplikowanego związku z Diegiem Riverą, problemów zdrowotnych i marzeń o macierzyństwie. W tym zresztą kontekście badacze interpretują jej sztukę – jako symptom wewnętrznych konfliktów i obsesji. Analizy dzieła Fridy, choć nie tak częste jak komentarze wydarzeń z jej życia, uznają je za psychologiczny autoportret samej artystki i umiejscawiają w meksykańskich realiach. Na tym tle, zarówno w kontekście malarstwa artystki, jak i jego interpretacji, miejsce wyjątkowe zajmuje prowadzony przez nią dziennik. Z jednej strony zawiera on wszystkie elementy, które spotykamy i w biografii, i w sztuce Kahlo, z drugiej zaś jego formuła ma charakter odmienny od formuły malarstwa artystki z powodu połączenia tego, co wizualne z tym, co werbalne.

Dziennik Fridy Kahlo wyglądem przypomina oprawiony w skórę zeszyt, na którego okładce widnieje inskrypcja *Poems* oraz inicjały *J. K.* Malarka dostała go w Nowym Jorku od przyjaciela i podobno należał wcześniej do angielskiego poety Johna Keatsa. Na zawartość owego dzieła składa się 166 zróżnicowanych stylistycznie barwnych kart, zapisanych, zamalowanych,

bądź łączących integralnie słowo z obrazem. *Dziennik* powstawał od 1942-1944 roku do śmierci Kahlo w 1954. Obecnie przechowywany jest w *Muzeum Fridy Kahlo* w Casa Azul w Coyoacán¹.

Frida zaczęła prowadzić swój *Dziennik* w wieku 36 lub 37 lat. W tym czasie jej życie osobiste poddane było wyjątkowym turbulencjom. Kilka lat wcześniej zmarł jej ojciec, rozwiodła się z Riverą, po czym ponownie wyszła za niego za mąż. Po nieudanych próbach zajścia w ciążę, zdała sobie sprawę, że nie może zostać matką i nie mogła pogodzić się z tym ograniczeniem. Po licznych operacjach, jako bez mała czterdziestolatka, musiała mieć świadomość złego stanu zdrowia i coraz mniejszych szans na jego polepszenie. Ponadto, jako znana artystka i osoba popularna z pewnością planowała utrwalenie pamięci o własnych dokonaniach. Publiczne zainteresowanie jej osobą i sztuką wymagało, by zostawiła wspomnienia, jednocześnie unieśmiertelniając się.

W eseju zamieszczonym w opracowanym wydaniu *El Diario de Frida Kahlo. Un íntimo autorretrato* znana badaczka Kahlo – Sarah M. Lowe pisze: „Czytając *Dziennik* Kahlo przekracza się pewną granicę. Dokument ten zawiera najbardziej intymną ekspresję uczuć artystki, której intencją nie była ich publikacja. Jako seria zapisków wyłącznie osobistych dokonanych przez jedną kobietę, jej ekstrawertyczną osobowość i fakt, że pokazywała dziennik przyjaciołom, mieści się w kategorii dziennika intymnego”². Choć nie ma

1. Casa Azul, Niebieski Dom w Coyoacán na przedmieściach Meksyku to dom, w którym urodziła się, żyła, tworzyła i zmarła Frida Kahlo. Po jej śmierci został przekształcony w Muzeum Fridy Kahlo.

2. S. M. Lowe, *Ensayo*, w: F. Kahlo, *El Diario...*, s. 25; z racji tego, że nie istnieje polskie wydanie *Dziennika* tłumaczenia fragmentów, podobnie jak zastosowane skróty pochodzą od autorki niniejszego artykułu.

pewności co do zamiarów Fridy, to biorąc pod uwagę czytała jego fragmenty na głos, wracała do zapisków i je poprawiała, wykreślała bądź komentowała swoje słowa, a nawet wrywała kartki, by podarować je znajomym, trudno uwierzyć, że miałyby być przeznaczony do szuflady.

Rozpatrując zapisy Kahlo pod względem słowa i obrazu, możemy wyróżnić dwa główne rodzaje kart: takie, w których przeważa warstwa słowna, i takie, w których dominuje warstwa ikoniczna (przy czym istnieją karty o mieszanej naturze). Dzieli one cały *Dziennik* na dwie części – pierwszą stanowi dwadzieścia początkowych kart zdeterminowanych przez słowo, w drugiej natomiast dominuje obraz. Słownictwo, którego Kahlo używa, to terminy pochodzące z jej intymnego słownika. Określenia, które powracają w całym dziele, na jego początku pełnią funkcję wprowadzającą w świat artystki. Ponadto zależności między niektórymi wyrazami wskazują, że mamy do czynienia z zabawami słownymi, polegającymi na tworzeniu krótkich rymów z wyrazów zaczynających się na tę samą literę; inne konstrukcje słowne przypominają krótkie wierszyki. Zatem – zaskakujące zestawienia, choć przypominają niewinną grę w skojarzenia, przybliżają głęboko zakorzenione w wyobraźni malarki wizje ezoteryczne, a parapoetyckie kompozycje i litanie słów ewokują to, co podświadome i intuicyjne.

„Kwiecień.

nie, księżyc, słońce, diament, ręce –

żółtko, kropka, linia, gaza, morze.

zielona sosna, różowe szkło, oko,

kopalnia, guma, błoto, matka, idę.

= żółta miłość, palce, pożytek

dziecko kwiat, życzenie, podstęp, żywica,
 pastwisko, bizmut, święty, waza do zupy.
 gałąź, rok, cyna, kolejne źrebię.
 punkt, maszyna, strumień, jestem.
 metylen, żart, rak, śmiech.
 szczebiot – rzut oka – szyja, winne grono
 czarne włosy jedwab dziewczyna wiatr =
 ojciec żałoba pirat ślina
 zerwij knebel, wielka konsumpcja
 fala – promień – ziemia – czerwień – jestem.
 Kwiecień. 30 dzień.
 Dziecko – podpuszczka, swój, król, czarne radio –
 Topola szukam przeznaczenia – ręce. dzisiaj.
 Olmo. Olmedo. Fiolet. kanarek
 bzyczenie – rzucanie kamieniem – biel szarości.
 Droga – sylwetka – czułość
 Nadmierny – gangrena – Petrarka

Słonecznik – niebiescy grzesznicy. ostry
 Rozmaryn – peryfrazy – śmieci – wczoraj
 plusk. koziołkowanie. przybliżam
 wizje – marzyciel – uśpiona – filar.

[...]

Ostre portrety z delikatnym wzruszeniem.
 Szukałam – śmiech – brunetka – guzik.
 gerundium Gerona
 germański wróbel
 gliniane gardło
 gorąca pasja.

Pszczoła – czułość – zapach – rdzeń
 okruszek – złoto głupców – skaczący podglądacz
 żołnierska beztroska – pozbawiona przesilenia.
 purpurowa ćwiartka – rozpięta suknia.

[...]

Gałęzie, morza, weszły z goryczą
 w nieobecne oczy. Wielkie
 Niedźwiedzice. głos... wyciszony. życie. Kwiat.
 2 maja. 4 maja. 7 maja.

On nie widzi barwy. On posiada barwę.
 Ja nadaję kształt. On na niego nie patrzy.
 On nie daje życia, które posiada.
 On posiada życie.

Ciepły i biały jest jego głos.
 Został nigdy nie przybywając.

Odchodzę [karty 2 i 4]”.

„Wypróbuję ołówki
naostrzone do punktu nieskończoności
która zawsze patrzy do przodu:
Zielony – dobre ciepłe światło
Karmazynowy – stara aztecka TLAPALI
krew tuńczyka, to, co najbardziej
żywe i najstarsze
Ceglany – kolor sosu mole, liści, które spadają
Czerwony – ziemia
Żółty – szaleństwo choroba strach
część słońca i szczęścia
Niebieski – elektryczność i czystość miłość
Czarny – nic nie jest czarne – naprawdę nic
Zielony – liście, smutek, nauka, całe
Niemcy są w tym kolorze
Żółty – więcej szaleństwa i tajemnicy
wszystkie duchy noszą
szaty w tym kolorze, albo
przynajmniej bieliznę
Szaroniebieski – kolor złych ogłoszeń
i dobrych interesów
Błękitny – dystans. Czułość
też może być w tym błękicie.
Czerwień – krew? Kto wie! [karta 12]”.

„Liczby, ekonomia,
słowna farsa,

nerwy są niebieskie.
Nie wiem dlaczego. Także czerwone,
ale pełne koloru.
-
Z okrągłych liczb
i zabarwionych nerwów

składają się gwiazdy
a światy są dźwiękiem.

-
Nie chciałabym żywić
nawet najmniejszej nadziei,
wszystko porusza się według
tego, co zamknięte w brzuchu.

- [karta 11]"

Można stwierdzić, że na 166 kartach zapisanych przez Fridę występują motywy, które zamykają i określają świat autorki, a im są bardziej powtarzalne, tym są dla niej ważniejsze, niektóre osiągając poziom obsesji. Istnieją trzy, moim zdaniem, najistotniejsze kwestie, fundamentalne dla zrozumienia diarystycznych zapisków malarki. Pierwsza to miłość do męża, wyrażana przez Kahlo w pełnych pasji lub lirycznych wyznaniach.

Diego jest adresatem listów oraz bezpośrednich inwokacji, co świadczy o niezwyklej więzi, jaka łączyła małżonków. Artystka nazywa go ojcem i synem, oblubieńcem, „miłością tysiąca lat”, centrum świata. Zupełnie jakby Rivera był androgyniczną drugą połową, którą utraciła, odzyskała i wreszcie znów połączyła się z nią na zawsze. Są więc doskonałą symbiozą, dwoma elementami, które nie mogą bez siebie istnieć. On, mężczyzna, jest Auxocromo – tym, który przyjmuje barwę. Ona, kobieta, Cromoforo – tą, która barwę nadaje. Frida pragnie zjednoczyć się z ukochanym w akcie miłosnym, ma silną potrzebę fizycznego spełnienia, co przekłada się na erotyczne napięcie w wyznaniach i niebanalnych metaforach.

Drugim motywem jest wątek utraty zdrowia i związanych z tym cierpień, szczególnie wyraziście dochodzący do głosu w drugiej części *Dziennika*. Choroba warunkuje nastrój autorki i wpływa na bezpośredni kształt notatek. Zapiski Kahlo mają w większości wymiar tragiczny, są bowiem swego rodzaju relacją z przechodzonymi kuracjami, operacjami i zabiegów, zapisem walki z bólem i ciężkiej rekonwalescencji po amputacji prawej nogi do wysokości kolana. Z drugiej strony ujawniają zaskakujący stoicyzm Fridy wobec niepowodzeń, tragikomizm w sposobie, w jaki gardzi kalectwem. Bo nie boi się o nim mówić, nie wstydzi dzielić się swoją intymnością, nie ma przed czytelnikiem sekretów. Malarka, podlegająca bardzo zmiennym nastrojom i odurzona środkami uśmierzającymi

ból, raz chce odebrać sobie życie, a innym razem, na przekór wszystkiemu, znajduje energię na pozytywne myślenie o przyszłości i krzyczy: „Viva la vida!”

Trzecią kwestią jest tożsamość narodowa Kahlo zobrażowana i opisana przez nią w licznych odniesieniach do tradycji i historii Meksyku. Mitologia starożytnych cywilizacji Olmeków, Tolteków i Azteków służyła Fridzie za potwierdzenie pochodzenia. Malarka czuła się spadkobierczynią „wielkiego Meksyku”, co dostarczało jej inspiracji do rozwijania tego problemu na poziomie artystycznym. Mówi się o „meksykańskości” Kahlo, postawie korespondującej z obowiązującym wówczas nurtem nacjonalistycznym. Zwrot ku kulturom prekolumbijskim był gestem politycznym, ale w zawartych w *Dzienniku* rysunkach i tekstach Frida posunęła się dalej: aby zobrażować swoją złożoną postawę polityczną, połączyła symbole azteckie z komunistycznymi. Jak pisze Lowe, „tysiącletnie dziedzictwo meksykańskiej kultury dawało Fridzie poczucie stabilności, ciągłości tradycji. Włączając element komunistyczny do swego «nowego porządku rzeczy», artystka wykreowała ideał, od którego ani najbardziej okrutne, klasowe podziały Azteków, ani autorytarne praktyki Stalina nie były jej w stanie odwieść”³.

„Diego.

Prawdą jest, i to wielką, że
nie chciałam ani mówić, ani spać
ani słuchać, ani kochać.

Poczuć się zamknięta, bez strachu
przed krwią, bez czasu i
magii, wewnątrz twojego strachu
i twojej wielkiej udręki i
wewnątrz twojego bicia serca.

Całe to szaleństwo, gdybym cię o nie poprosiła,
wiem, że byłoby dla twojego milczenia,
jedynie wstrząsem.

Proszę cię o przemoc, bezsensownie,
a ty dajesz mi łaskę, swoje światło i
ciepło.

Chciałabym cię namalować, ale nie ma
barw, chociaż jest ich tyle, w moim
zakłopotaniu, właściwym kształcie
mojej wielkiej miłości.

F.

Dziś. Diego mnie pocałował. [~~przekreślone~~]

W każdym momencie, on jest moim chłopcem,
moim narodzonym dzieckiem, w każdej małej chwili,
codziennie, ze mnie samej [karta 5]”.

„Auxocromo – Cromoforo. Diego.

Ta która nosi barwę.

Ten który widzi barwę.

Od roku 1922

do końca wszystkich dni. Teraz w

1944. Po tych wszystkich

przeżytych godzinach. Wektory

idą w pierwotnym kierunku.

Nic ich nie zatrzymuje. Bez innej

wiedzy oprócz żywego uczucia. Bez innego

życzenia niż iść dalej dopóki się nie

spotkają. Powoli.

Z ogromną niecierpliwością ale z

pewnością że wszystkim rządzi

«złota reguła» [...] [karta 16]”.

„[...]

Jesteś wszystkimi kombinacjami

liczb [...]

Ty wypełniasz i ja otrzymuję.

Twoje słowo biegnie przez

całą przestrzeń i dociera do moich komórek

które są moimi gwiazdami i wraca do

twoich które są moim światłem. [karta 17]”

„Auxocromo – Cromoforo

To było pragnienie wielu lat

powstrzymywane w naszym ciele. Uwięzione

słowa które mogliśmy

wypowiedzieć tylko ustami snu.

Wszystko było otoczone roślinnym

cudem krajobrazu twojego ciała.

Na twój kształt, na mój dotyk

odpowiadały rzęsy

kwiatów, szum rzek. Wszystkie owoce

były w soku twoich ust, krew

granatu, zapach

owocu mammei i oczyszczonego ananasa.

Przycisnęłam cię do piersi

a cudowność twojego kształtu

przeszła do mojej krwi poprzez

opuszki moich palców.

[...]

Horyzonty i

krajobrazy = które obiegałam pocałunkiem.

Zapomnienie słów stworzy

właściwy język by zrozumieć spojrzenia

naszych zamkniętych oczu.

= Jesteś obecny, nienamacalny

i jesteś całym wszechświatem

który stwarzam w przestrzeni mojego

pokoju.

[...]

Od
 ciebie do moich rąk, obiegam
 całe twoje ciało, i jestem z
 tobą chwilę i jestem ze
 mną moment. I moja
 krew jest cudem który
 płynie w żyłach z powietrza
 od mojego serca do twojego.
 KOBIETA. xxxxxxxxxxxxxxx
 xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
 MĘŻCZYZNA. xxxxxxxxxx
 xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
 Roślinny cud krajobrazu
 mojego ciała w tobie jest
 całą naturą.
 [...] [karta 18-19]"

„Marzec 53. Mój Diego. Już nie jestem sama. Skrzydła?
 Ty mi towarzyszysz. Ty mnie usypiasz i ożywiasz [karta
 109]"

„[...]
 Nigdy, w całym życiu
 nie zapomnę Twojej obecności
 Przygarnąłeś mnie zniszczoną
 a oddałeś w całości, złożoną
 [...] [karta 124]"

„[...]
 Nie pozwól by uszło
 drzewo którego słońcem jesteś,
 które twoje ziarno ukryło niczym skarb
 Imię «Diego» jest imieniem miłości [karta 125]"

„DZIWNA PARA Z KRAJU PUNKTU I LINII. JEDNOOKI
 OŻENIŁ SIĘ Z PRZPIĘKNĄ NEFERISIS (NAJMĄDRZEJSZA)
 W MIESIĄCU GORĄCYM I ŻYWOTNYM... URODZIŁ IM SIĘ
 SYN O DZIWNEJ TWARZY I NAZWAŁ SIĘ NEFERÚNICO,

ON WŁAŚNIE BYŁ FUNDADOREM MIASTA ZWANEGO
POWSZECHNIE SZALEŃSTWEM [karta 25]”

„Diego początek
Diego twórca
Diego moje dziecko
Diego mój narzeczony
Diego malarz
Diego mój kochanek
Diego «mój mąż»
Diego mój przyjaciel
Diego moja matka
Diego mój ojciec
Diego mój syn
Diego = Ja =

Diego Wszechświat
Różnorodność w jedności [karta 57]”
„Dlaczego nazywam go moim Diegiem?
Nigdy nie był ani nie będzie mój.
Należy do siebie samego.
[...] [karta 58]”

„Rocznica Rewolucji
7 listopada 1947
Drzewo Nadziei
bądź żywe!

Będę na ciebie czekać –
Odpowiedziałeś na zmysł
głosem i jestem pełna
ciebie, czekając
aż nadejdą twoje słowa
dzięki którym urosnę
i wzbogacę się

DIEGO
Jestem sama [karta 76]”

„Wszystko jedynie funkcjonuje – jest częścią jednej
wielkiej funkcji. Życie mija, wyznacza ścieżki, którymi nie
idzie się na próżno. Ale nikt nie może się
«z własnej woli» zatrzymać, żeby pobawić się na ścieżce,
gdyż w ten sposób opóźnia
lub zaburza podróż atomów. Z tego pochodzi
niezadowolenie, brak nadziei i smutek. Wszyscy
chcielibyśmy być sumą, a nie tylko jednym
z pojedynczych elementów sumy [...] [karta 84]”

„Udręka i ból, przyjemność i śmierć –
nie są więcej niż procesem egzystencji [...] [karty 74-75]”

„1910-1953
W całym swoim życiu
miałam 22 operacje

chirurgiczne –
Dr Juanito Farill, którego uważam za
prawdziwego człowieka nauki, a także
bohatera, ponieważ spędził
całe swoje życie na
ratowaniu życia chorym kiedy
sam był chory,
pierwsza choroba, kiedy miałam 6 lat
dziecięcy paraliż (poliomyelitis)
1926 – wypadek autobusowy
z ALEXEM [karta 91]”.

„1950-51
Byłam chora
przez rok. Siedem operacji
kręgosłupa.
Doktor Farill mnie
ocalił. Przywrócił mi
radość życia. Ciągłe
jeżdżę na wózku
inwalidzkim, i nie wiem
kiedy będę mogła chodzić.
Noszę gipsowy gorset
choć jest to
okrutna niedogodność, pomaga mi
zmniejszyć ból kręgosłupa. Nie czuję

bólu. Tylko to ... cholerne
zmęczenie, i oczywiście,
bardzo często, desperację.
Desperację, której żadne
słowa nie mogą opisać.
Bez wątpienia chcę żyć. Już
zaczęłam malować.
[...] [karty 92-93]”.

„Stopy, do czego was potrzebuję, gdy mam skrzydła do
latania. 1953 [karta 133]”

„Lipiec 1953, Cuernavaca. Punkty oparcia. W całej mojej
sylwetce jest tylko jeden, a ja chcę mieć dwa. [...] To ten
jeden, którego nie mam,
a który muszę mieć. [...] Zbywają mi skrzydła. Niech je
utną
i wzbiję się do lotu!!
[karta 138]”

„11 lutego 1954 roku.
6 miesięcy temu amputowano mi prawą nogę i wydaje
mi się, jakbym przeszła przez wieki tortur i prawie straciła
rozum. Wciąż chcę się zabić. Diego przekonuje mnie, że
będzie
mu mnie brakowało. Powiedział mi to i wierzę mu. Ale
nigdy w życiu nie cierpiałam bardziej. Poczekam jeszcze
trochę [karta 143]”

Si tan solo tuviera cerca
de mí en cada día el aire se la di.
Como a la tierra ~~la realidad~~
~~de su persona~~ me haría
más alegre, me alejaria
del sentido que me ^{llena} ~~destruye~~
de gris. Nada ya sería
en mi tan hondo. Tan
final. Pero cómo le explico
mi necesidad enorme de
ternura! Mi soledad de
años. Mi estructura inco-
forme por inarmonica,
por inadaptada. Yo creo
que es mejor ^{como} ~~que~~ ^{como} ~~que~~
no escaparse. Que todo
pase en un instante. Ojalá.

dziękuję Judith, dziękuję
Isaurze Mino, dziękuję
Lupicie Zuniga,
dziękuję Dr Ramonowi Parresowi
dziękuję Dr Gluskerowi,
dziękuję Dr Farillowi,
Dr Polo, Dr Armando
Navarro, Dr Vargasowi,
Dziękuję sobie samej i
mojej silnej woli
żeby żyć między tymi
którzy mnie kochają i
dla tych których kocham.

„Już marzec.

Wiosna 21.

Dużo osiągnęłam

Pewność w chodzeniu.

Pewność w malowaniu

Kocham Diega bardziej

niż samą siebie.

Moja wola jest wielka.

moja wola trwa [...] [karta 144]”

„[...]”

Dziękuję Diego, dziękuję

mojej Tere, dziękuję

Gracielicie i małej dziewczynce,

Niech żyje radość,

życie, Diego, Tere,

moja Judith i wszystkie pielęgniarki

które miałam w życiu

a które opiekowały się mną

naprawdę wspaniale.

Dzięki temu że jestem komunistką,

i że byłam przez całe życie.

Dziękuję ludności Związku

Radzieckiego, ludności Chin,

Czechosłowacji, i Polski, i

ludności Meksyku, przede wszystkim

ludziom z Coyoacán

[...] [karty 147-149]”.

„Podziękowania dla doktorów
Farilla – Gluskera – Parresa
i Doktora Enrique’a Palomera
Sancheza Palomera

Podziękowania dla pielęgniarek
dla nosicieli noszy dla
sprzątaczek i asystentów w

British Hospital –

Podziękowania dla Dr. Vargasa

dla Navarro dla Dr. Polo

i mojej woli – sile.

Mam nadzieję

że wyjście jest radosne – i mam nadzieję

że nigdy nie wrócę –

FRIDA [karta 159]”.

„Czytać Lenina – Stalina. – Nie zapominać, że nie
jestem niczym innym jak – «chłopcem na posyłki»
ruchu rewolucyjnego. Zawsze rewolucyjnego nigdy
martwego, nigdy bezużytecznego [karta 90]”

„Piątek 30 stycznia 1953 roku.

Mimo długiej

choroby, czuję

radość i chęć

do życia

ŻYĆ

UMRZEĆ

Coyoacán

4 marca

1953

ŚWIAT MEKSYK

CAŁY

WSZECHŚWIAT

utracił równowagę

wraz z

utrata (odejściem)

STALINA –

Zawsze

chciałam poznać go

osobiście,

ale to już nieważne –

Nic nie

zostaje, wszystko podlega rewolucji

MALENKOW [karty 105-106]”

Na kartach *Dziennika* znajdują się zapisy słowne, a ponadto rysunki, szkice i wprawka do obrazu, co wpływa na to, że w ogólnym wyrazie przypomina on szkicownik malarza i ma niezaprzeczalną wartość artystyczną. Większość z owych wizualnych elementów powstała na tyle spontanicznie, że w myśl *Pierwszego manifestu surrealizmu* można je określić jako automatyczne, wywiedzione z podświadomości malarki, korespondujące z symboliką szeroko rozwiniętą w obrazach. Niekiedy wizje Fridy prowokował kleks na papierze, innym razem widoczne na sąsiadujących stronach zeszytu ślady tuszu stanowiły punkt wyjścia dla skomplikowanych skojarzeń plastycznych, których elementy przewijają się przez cały *Dziennik*.

Asocjacje między słowami i rysunkami dynamizują kompozycję *Dziennika*. Niekiedy trudno jest odszyfrować zapisane przez Kahlo słowa na słowach, słowa na rysunkach, rysunki na rysunkach, trzeba odwrócić kartę o 90 lub 180 stopni i dokładnie się w nią wczytać. Specyficzne są także litery – i w warstwie zapisu (charakter pisma autorki przypomina raz kaligrafię małej dziewczynki, raz niedbały dopisek), i w warstwie semantycznej. Język artystki to połączenie słownictwa hiszpańskiego z azteckim językiem *náhuatl*, którego słowa weszły do języka popularnego.

Pisany w ciągu dziesięciu ostatnich lat życia malarki *Dziennik* prawie nie zawiera informacji z życia codziennego. Frida

skupia się na swoich myślach i uczuciach, często nadając im poetycką formę. Wyliczenia wyrazów na zasadzie skojarzeń, zabawne gry słowne, wiersze i teksty pisane prozą, fragmenty listów, zwroty do męża – Diega Rivero, rysunki i szkice opatrzone komentarzami składają się na osobisty autoportret malarki, pozbawiony jakiegokolwiek maski, jakiegokolwiek osłony. Wpływają ponadto na hybrydalny charakter dzieła, łączącego w sobie elementy dziennika intymnego, pamiętnika, autobiografii, autoportretu czy agendy, tj. różnych gatunków „literatury dokumentu osobistego”.

